

Performa 6 | 2017. szám
kultúratudományi és társadalomfilozófiai folyóirat

Főszerkesztő: Vajda Mihály

Szerkesztőbizottság:

Antal Éva

Fogarasi György

Kicsák Lóránt

Körömi Gabriella

Kukla Krisztián

Kusper Judit

Nemes László

Simon Attila

Szabó Csaba

Széplaky Gerda

Takács Ádám

Válastyán Tamás

Kiadja: Eszterházy Károly Egyetem Bölcsészettudományi Kara

Felelős kiadó: Dr. Pintér Márta dékán

Kapcsolat: performa@ektf.hu

ISSN 2498-731X

Webmester: Faa Balázs

Lőrincz Csongor

Költői invenció materializáció és hívás között

(József Attila)

József Attila avantgárd ihletettséggű (leginkább Kassák költészetétől inspirált) költészete érdekes példája lehet a poétikai invenció olyan gyakorlatának, amely egyúttal túl is mutat az avantgárd horizonton. Ezen poétika számára a kassáki előkép inkább általánosabb poétikai kihívások emblematikus kereteként vagy anyagaként működik, semmint olyan konkrét példaként, amely a költői imitáció számára szolgáltatna mintát. Az invenció – bizonyos poétikai és szubjektívációs képletek, nyelvi minták, a költői nyelvhez való viszony újradefiniálásának – szükségessége ugyan egy bizonyos költészeti gyakorlaton való túllépés mozzanataként viselkedik, ugyanakkor ez a költészeti gyakorlat inkább csak médiuma azon általánosabb kihívásnak mint történeti tapasztalatnak. Vagyis az invenció nem valamely szuverén fel- vagy kitalálási képesség korrelátuma, hanem (költészet)történeti együttthatók függvénye. Az invenció történetiség általi feltételezettsége – ez az elvi összefüggés természetesen itt nem fejthető tovább, de talán jelez némi orientációs irányt.

Poetológiai síkon az invenció megkerülhetetlensége ebben a költészettörténeti kontextusban úgy jelentkezik, hogy a költői szó József Attila számára nem adott, mint morfológiai-tárgyi entitás, de úgy sem, mint tropológiai helyettesítéseken alapuló, ezek médiumaként, illetve formájaként funkcionáló esztétizáló szó (az esztétizmus értelmében). Ugyanakkor József Attila szempontjából az avantgárd materializáció már ekkor sem kielégítő poétikai paradigma a költői önprezentáció számára, noha fontos orientáló szerepet tölt be. Ha tehát a költői szó sem esztétizáló, sem materializáló értelemben nem adott poetológiai entitás, akkor mintegy fel kell találni, ami annak (avantgárd távlatból) kétségtelenül meghatározó anyagszerűsítését immaterializációs tendenciákkal is egybekapcsolja. Legalábbis abban az értelemben, hogy a nyelv és a költői szó materializációja nem megragadható tárgyi-anyagi adottságokhoz vezet el, hanem éppen ezt a megragadhatóságot és tárgyi identifikációt oldja fel és különbözteti el magától.¹ Az invenció tehát feltételezett önidentikus nyelvi entitások megnyitásként, alapvetőbb nyelvi történésbe való visszafordításaként viselkedik (nem pedig pusztán antagonisztikus lecserélésként).

¹ Itt alapvetően a „beszél nyelv” metaforikus kifejezéseinek defigurációjaként, vö. Bartal Mária: „és még mindig kérdezem: Hol vagy?” (Énkonstrukciók József Attila három szövegében). In: Bednaries Gábor et al. (szerk.): *Hang és szöveg. Költészettörténeti kérdések a lírai modernségben*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 277.

Az invenció poétikáját avantgárd és későmodernség között a továbbiakban konkrét verspélda alapján kell megvizsgálni, Derrida invenciófogalmát is hasznosítva, az invenció effektusát tulajdonnév és aláírás viszonyában lokalizálva.² Erre József Attila egyik 1924 őszen írott költeménye, a „József Attila, *hidd el...*” tűnik különösen alkalmasnak, egyrészt a verset átszövő Kassák-transzpozíciók, másrészt a markáns poétikai eljárások és effektusok felől nézve.

*József Attila, hidd el, hogy nagyon szeretlek, ezt még anyámtól örököltem,
 áldott jó asszony volt, látod, a világra hozott
 Az életet hiába hasonlítjuk cipőhöz vagy vegytisztító intézethez, mégiscsak
 másért örülünk neki
 Naponta háromszor megváltják a világot, de nem tudnak gyufát se gyujtani,
 ha így megy tovább, nem törődöm velük
 Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz, hogy bennetek lakik,
 az bizonyos
 Minden reggel hideg vízben fürdetem gondolataimat, így lesznek frissek és
 épek
 A gyémántból jó, meleg dalok nőnek, ha elültetjük a szívünk alá
 Akadnak olyanok, akik lovon, autón és repülőgépen is gyalog vannak, én a
 pacsirták hajnali énekében heverészek, mégis túljutottam a szakadékon
 Igazi lelkünket, akárcsak az ünneplő ruhákat gondosan őrizzük meg,
 hogy tiszta legyen majd az ünnepekre.*

Én így találom tördelve:

*József Attila, hidd el, hogy nagyon szeretlek, ezt még anyámtól örököltem,
 áldott jó asszony volt, látod, a világra hozott
 Az életet hiába hasonlítjuk cipőhöz vagy vegytisztító intézethez,
 mégiscsak másért örülünk neki
 Naponta háromszor megváltják a világot, de nem tudnak gyufát se
 gyujtani, ha így megy tovább, nem törődöm velük
 Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz, hogy bennetek lakik,
 az bizonyos*

² Derrida ezt ismeretesen a *Psyché. Invention de l'autre* (Paris, Galilée, 1987.; magyarul, kéziratban: Psyché – A más fölhalálása. Fordította: Kicsák Lóránt) című kötetének közel megegyező című írásában fejtette ki, amelyben egy végtelen autoreflexív Ponge-költeményt elemzett (ez erős hasonlóságot mutat József Attila „*Költők és Kora*” című versének felütésével). Egy korábbi írásában Ponge kapcsán pedig éppen a tulajdonnév és az aláírás problematikája állt az előtérben (vö. Jacques Derrida: *Signéponge/Signsponge*. Fordította Richard Rand, New York, Columbia University Press, 1984.; utalás a Ponge-versre – ennek *Fable* a címe –, ld. uo. 102.).

Minden reggel hideg vízben fürdetem gondolataimat, így lesznek frissek
és épek

A gyémántból jó, meleg dalok nőnek, ha elültetjük a szívünk alá

Akadnak olyanok, akik lovon, autón és repülőgépen is gyalog vannak, én
a pacsirták hajnali énekében heverészek, mégis túljutottam a
szakadékon

Igazi lelkünket, akárcsak az ünneplő ruhákat gondosan őrizzük meg, hogy
tisztá legyen majd az ünnepekre.

A József Attila, *hidd el...* kezdetű vers a tulajdonnév poetizálásával jellegzetes avantgárd gesztust idéz meg, amely magyar viszonylatokban *A ló meghal a madarak kirepülnek* emlékeztető sorával illusztrálható: „én KASSÁK LAJOS vagyok”. Itt az aláírás szuverenitása, asszertív jellege feltételezhető, összhangban Kassák költészetének uralkodó modalitásával.³ József Attila verse tulajdonnév és aláírás bonyolult viszonyát állítja elő.⁴ Már az ezzel a verssel nagyjából egy időben keletkezett *A fergeteg ormán* című költemény is tematizálta a tulajdonnév (megszólításának, hívásának) problémáját („Néha meghalljuk nevünket, de akkor ott vagyunk, ahol a madár se jár”), a köznapi beszédfordulatba transzformálva a név effektusát.

Itt a megszólítás sajátos deixise (a név vagy a személy aposztrofálása, önmegszólítás vagy a másik megszólítása?) a beszéd grammatikai és pragmatikai viszonyainak különös szubverzióját eredményezi. A „*József Attila*” megszólítása te és ő közötti oszcillációt eredményez: ha a megszólítás a névre magára irányul, akkor annak perszonális hordozója mintegy ő-ként (a harmadik alakzataként) jelenik meg a versben, ha a személyre, akkor a név lesz az ő, a harmadik funkciója. Így a grammatika deiktikus viszonyainak meghatározatlansága, plaszticitása a megszólítás többértelműségét, én és te felcserélhetőségét nyilvánítja meg. Ezzel a vers központi problémája az apellatív beszédmagatartás keretfeltételeinek felderítése, a megszólítás illokúciós nyomatékának visszanyerése vagy újradefiniálása lehet. Összekapcsolva ebben a tulajdonnév és a megszólítás mint a nyelvi létesítőerő funkcióit. A név megszólításának, felhívásának érdekes gesztusa ugyanakkor

³ Ehhez az aláíráshoz ld. Bónus Tibor: *Avantgarde, történetiség, szubjektum (A ló meghal a madarak kirepülnek)*. In: Kabdebó Lóránt et al. (szerk.): *Tanulmányok Kassák Lajosról (újraolvasó)*. Budapest, Anonymus, 2000. 129–130.

⁴ A versről korábban Bartal Mária készített fontos és jelen kísérlet számára is név és aláírás viszonyát tekintve irányadó elemzést (nem térve ki azonban pl. az élő gazdag motívumrendszerére a versben), vö. Bartal: „és még mindig kérdezem: Hol vagy?” 268–290.

nemcsak a megszólított, de a megszólító instancia azonosíthatóságát is problematizálja. Tulajdonképpen maga a világ szólítja meg a nevet, avagy az általa megidézett személyt, a világ (mely szó kétszer is előfordul a versben, állandósult kifejezésekben), mint a másik vagy a külső, egyfajta kívülség. Ebben az inverz alakzatban nemcsak az önmegszólítás versus másik megszólításának kérdése áll fenn, hanem magának a megszólító instanciának az identifikációja. A világ vagy a másik nyelve ugyanakkor egyfajta preperszonális „élet” (a „tisztaság” Kassák és József Attila számára ekkoriban fontos motívumkörével jelölve), úgy is mint potencialitás vagy keletkezés mozzanatával áll kapcsolatban („a világra hozott”, „így lesznek frissek és épek”, „nőnek, ha elültetjük”), pl. a „születés” mozzanatában, a tervezett élet külső oldalán – úgy is mint a genealógia fölötti rendelkezhetetlenségben (ami itt már az *Eszméletet* előlegezheti). A világ általi megszólítottágban külsővé, harmadikká váló (textualizálódó) alany ebben a korai versben egyrészt fiziológiai összefüggéseire vetül vissza, másrészt ez a szóródás a harmadik(ok) felé a nevet különböző ellenjegyzéseknek szolgáltatja ki, a közösség(gé válás) síkját, ennek kérdéseit implikálva.

A versben a kurzivált tulajdonnév szerkezetébe legalább kétféle feltételrendszer íródik bele, a nyelv és a fiziológiai értelemben vett „élet” (a második sor kezdőszava) szintjén. Ezt a következőképpen lehetne rekonstruálni: a megszólítás eleve kettős irányultságú, egyrészt címződik magának a névnek, másrészt a tulajdonnév hordozójának, az élő személynek. A név megszólítását továbbá mintegy a referenciális, „élő” én hajtja végre, amit az is alátámaszt, hogy az anyjától „örökölt” tulajdonság, illetve „a világra hozott” órá is vonatkozhat. Az „öröklés” és a „születés” itt a „puszta élet” figurációi, a megszólítás költői effektusa pedig mintegy ezeket idézi meg: a „*hidd el*, hogy nagyon szeretlek” után következik az „anyámtól örököltem” mozzanata, továbbá a „látod” után „a világra hozott” kitétele. A megszólítás mint nyelvi önprezentáció mégsem esik egybe az elevenség referencialitásával, ugyanakkor mint nyelvi aktus mégis közvetít eközött és a tulajdonnév arbitraritása között. Az aposztrophé ugyanakkor két síkon is megelőzöttnek bizonyul: egyrészt a tulajdonnév megy elébe, ezt szólítja meg, másrészt a biológiai „program” teszi lehetővé a megszólítást a „nagyon szeretlek” mozzanatán keresztül. Ezek át is mennek egymásba (a keresztnévét is örökli az ember, többnyire éppen az anyjától, a szüleitől), kiazmus képződik meg a nyelvi-szemiotikai és referenciális-biológiai feltételrendszerek között.⁵ Mint ahogy megszólító és megszólított között is: „a világra hozott” mindkettejükre vonatkozhat és az említett kettősségre is, a megszületésre és a név adására. A megszólítás exponálása a vers önprezentációs szintjén a

⁵ Az „áldott” is egyszerre referál az „áldott állapot”-ra és a lelki tulajdonságra, illetve transzcendens síkra.

tulajdonnév költői invencióját, jelentéstani remotivációját hivatott foganatosítani.⁶ Vagyis a vers önprezentációs struktúrája egyszerre adja és idézi a nevet mintegy az élőbe történő beleírás, egyfajta performatív hitelesítés példajaként.⁷ Hogyan létesül a név mint invenció, a név reinvenciója egyedi eseményként, ugyanakkor hogyan válik idézhetővé, ám nem pusztán konvencionális-szemiotikai értelemben mint a jelölő ismételhetősége, hanem performatív módon? – ez lehet a vers kérdése. Ennek a performativitásnak a megszólítás a módusza a versben, amivel a név által megidézett vagy ígért identitás kívül helyeződik, a másikkal vagy másokhoz kerül: „Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz, hogy bennetek lakik, az bizonyos.” Ezt a másikat (egyfajta finalist, az idézett sorban ikonikus módon, az utazás értelmében) már a „mégiscsak *másért* örülünk neki” többértelmősége is megelőlegezte. A tulajdonnév a másik nyelvének horizontjába helyeződik át, a vers diktátumszerűségének indexe lesz.⁸ Ez a diktátum-jelleg a tulajdonnév megszólításában, ezáltal ellenjegyzésében (legalábbis ennek ígérétében) úgy is jelentkezik, mint a költői artikuláció szomatikus-fiziológiai feltételezettsége, a „szív(ünk)be” történő beíródás síkján. A fiziológia nyelve a másik nyelveként manifesztálódik, ám természetesen az én nyelve, hangja általi közvetítésében, ezen hang textualizálódásában, nyomszerűségében.

A megszólítás mint kívül helyezés történik meg a versben, a tulajdonnév pedig ennek nyomaként materializálódik. Vagyis a név bizonyos materialitása ellenében hat a tropológiának, az esztétizáló helyettesítés törvényének az élő fölött („Az életet hiába hasonlítjuk [...]”), ennyiben a megszólítás szó szerint világra, nyelvbe születést inszceníroz. Egyfajta második születés ez, amelyben a fiziológiai folyamat és a névadás egymásra másolódnak. A megszólítás ugyanakkor a hitre apellál: „*József Attila*, hidd el...” A hit mindig a lehetetlenhez kötődik, a lehetségesben nem kell/lehet hinni,⁹ a tulajdonnév paradox megszólítása kiemeli ezt a lehetetlenséget és annak ellenjegyzését az aposztrophé által az invenció kihívásává változtatja (az invenció a lehetetlen invenciója Derrida szerint). A tulajdonnév megszólítása mint invenció a Múzsza invocációjának áthelyezett alakzata is lehet – költészettörténeti síkon az avantgárd materializáció horizontján¹⁰ –, ahol a lírai én hangja a

⁶ A „jó” jelző háromszori előfordulása a versben és homonímiája a „*József Attila*” név első két hangjával szembeötlő.

⁷ Bartal a „megszólaltató olvasót, az intonációs ént” (a „hidd el”-ben) „a grammatikai én [aki a „nagyon szeretlek”-ben beszél] hitelesítője”-ként értelmezi, vö. Bartal: „és még mindig kérdezem: *Hol vagy?*” 274.

⁸ Ld. Jacques Derrida: Was ist Dichtung? In: Uő: *Auslassungspunkte: Gespräche*. Fordította Karin Schreiner és Dirk Weissmann. Wien, Passagen Verlag, 1998. 299–304.

⁹ Ld. Jacques Derrida: *H. C. für das Leben, das heißt...* Fordította Markus Sedlaczek. Wien, Passagen Verlag, 2007. 12.

¹⁰ *A bőr alatt halovány árnyék* című későbbi versben a „te” megszólítása ugyancsak lehet egyfajta múzsai invocáció emlékezte (pl. „te táncolsz”), különösen az utolsó sorban, amely a múzsai hang textuális mnemotechnikájaként inszcenírozza magát, többszörösen anagrammatikus módon: „néma négerek sakkoznak régen elcsendült szavaidért.”

múzsai inspiráció fordítási, meg-jegyzési médiumaként funkcionál, inkább fiziológiai, mint tudati síkon, el egészen az emberi és állati közötti különbségtétel kérdésekké válásáig („én a pacsirták hajnali énekében heverészek”, ahol a zenei mozzanat felerősíti a nem-reflexív, affektív síkot).

A hit elnyerése az önprezentációs szinten egyfajta nyelvi-poétikai újjászületéssel kapcsolódik össze: a „látod” jelenidejűsége mintegy a megszólítás síkján történő folyamattá is változtatja „a világra hozott” mozzanatát. Ez átsugárzik az élő mozzanataira is, hiszen a „hidd el” vonatkozhat az „örököltem” és az „áldott jó asszony volt” tanúsítására is. A „hidd el (, hogy nagyon szeretlek)” affektusa lesz az a mozzanat, amely az endoszomatikus-biológiai és exoszomatikus-kulturális szférák közötti határon mozog, ezek kereszteződését vagy érintkezését – mint magának a megszólításnak a fiziológiai latenciáját – tanúsítja. A megszólítás mint odafordulás kommunikatív, sőt performatív gesztusként megelőzi a megnevezést és egyfajta affektust gerjeszt, avagy abban fogant, pre- vagy parapredikatív dimenzióban, mondhatni, a megszólítás idegi vagy neurofiziológiai feltételezettségében. Ehhez képest a név megszólítása hangsúlyozottan utólagos, ugyanakkor mégis ez az utólagosság és egyidejű kívül helyeződés reprodukálja azt a diktátumjellegét, ami már a megszólításnak mint a másiktól elnyert szónak is alapjául szolgál. A tulajdonnév expozíciója pedig a megszólított másik egyediségét nyilvánítja meg, ezzel a „hidd el” szinguláris hívását hangsúlyozza. Ugyanakkor el is választja ezt a beszélőtől, legalábbis nyilvánossá teszi, kihelyezi a hangot a világba (vö. „világra hozott”), visszaolvashatóvá teszi mások által. A tulajdonnév ezzel a megszólítás hang-képévé válik.

Ugyanis a név mint olyan megszólítása kívül helyező effektust gerjeszt: a tulajdonnév megszólítása írásosságot implikál, ennyiben a megszólítás, a költői hang textualizálódik. Betű szerinti szinten is: az „áldott” és „látod” egymás anagrammái, vagyis a megszületés és megszólítás párhuzamba kerülnek (az „áldott”, „látod”, „hozott” ráolvasásszerű-mágikus sorozatában), ugyanakkor az embrió textuális létmódját az anagramma, az egyik szóban elrejtett potenciális másik szó mintázza. A megszólítás ekként materializálódik, textuális folyamatban fogant, mely fiziológiai processzust is jelent, egyfajta második szül(et)ést. A tulajdonnév általi inspiráció ezt a kettős történetet idézi elő a lírai hang és annak pszichoszomatikája általi közvetítésben. Itt a tulajdonnév a másik nyelvnek indexe, már eleve elválasztva magától és kívül helyezve az ént, akinek hangja az így kettőssé tett megszólításban el is válik önmagától, legalább annyira érkezik a másiktól, mint önnönmagától. A tulajdonnév nyelvvel beszélés bizonyos diktátumjellege előhívja a közlés testi-szomatikus feltételezettségét, fiziológiai impulzusait, amelyek nem állnak a beszélő

hatalmában. Ezen feltételezettség textuális nyomai lehetnek a versben kísértő anagrammák, nem utolsósorban éppen a benne elsőként megnevezett tulajdonnév anagrammatikus árnyékai.¹¹

A perszonalizáció ezáltal interszjektív eseményként vagy tapasztalatként, a másik nyelvének effektusaként nyilvánul meg, ahogy a vers központi sora megfogalmazza: „Jó volna jegyet szerezni és elutazni Önmagunkhoz, hogy bennetek lakik, az bizonyos”. A „bennetek lakik” utalhat az embrionális motívumra, a születés és megszólítás közötti párhuzamra. A sor első felének modalitása mindazonáltal pusztán ígéri ezen „Önmagunk” megtalálását. Itt is a külsőlegesség tűnik fel: a „jegy” a tulajdonnévvel kapcsolható össze, amelyet végső soron a másik ellenjegyez vagy ír alá. A vers erre az összefüggésre alapozza a közösségteremtés ígértét, egyfajta kollektív test („bennetek”, „szívünk”, „Igazi lelkünket”) vízióját, ami jellegzetes avantgárd gesztus, de itt a közvetítettség és ezáltal ambivalenciák hangsúlyozásával.

Megszólító és megszólított(ak) ilyen differenciális viszonyát mintázza tehát a tulajdonnév referenciális megkettőződése, a performatív síkon úgy is, mint a név és aláírás kapcsolata. Ez a kapcsolat ugyanis nem működhet az ígéretszerűség nélkül (ami a vers egészét átjárja),¹² a név ellenjegyzése mint invenció nélkül. A megszólítás inherens jegye volt a „hidd el” esküje, amely lehetetlenséget feltételez, ennyiben a megszólítás visszairódik ebbe a lehetetlenségbe és a „mintha” móduszába írja át a vers közlésstruktúráját.¹³ A tulajdonnév a maga részéről visszairódik a nyelv mondhatni fiziológiai-testies potencialitásába, egyfajta betűszerűségbe, ebben végbemenő diszperziója pedig párhuzamos a megszólítottak meghatározatlan többes számával („bennetek”, „szívünk”, „lelkünket”). Ahhoz, hogy ez végbemenjen, a névnek meg-jegyzettként kell manifesztálnia (amit már a megszólítása implikál), bizonyos értelemben az ígértet mnemotechnikájaként funkcionálva. Ez pedig meg-jegyzést implikál, amit viszont az aláírás mint ellenjegyzés ír be. Ez az ellenjegyzés a versben invencióként jeleneteződik, „az életnek ígért élet” invenciójaként,¹⁴ magának az ígértetnek a feltalálásaként. A vers egészének promisszív modalitása az élet ilyen megelevenítésére, az elevenségre mint a megígért, felesküdt élet mozzanatára¹⁵ irányul, illetve ezt hajtja végre,

¹¹ A vers metapoétikailag központi sorában: a „jó, meleg dalok” első két szavában a magánhangzók megegyeznek a „József” név, „a szívünk alá”-ban pedig az „Attila” név magánhangzóival (akárcsak „a pacsirták hajnali énekében” első két szavában is).

¹² Vö. Bartal: „és még mindig kérdezem: Hol vagy?” 283.

¹³ Itt azon effektus történik meg, amit Derrida Ponge kapcsán így jellemezett: „az aláírás már nem kötődik egyetlen tulajdonnévhez.” Derrida: *Signéponge/Signsponge*. 50.

¹⁴ Derrida: *H. C. oder das Leben, das heißt...* 57. Az „élet az élet számára”, uo. 131.

¹⁵ Pl. a következő sorban: „A gyémántból jó, meleg dalok nőnek, ha elültetjük a szívünk alá” Az életnek megígért élet ugyanakkor nem organikus jellegű, mint azt az „ünneplő ruhák” motívuma jelzi (*A bőr alatt halovány árnyékban a „szívemben kivastalt ruhát hordok”).*

legalábbis mint ígéretet (ami persze nyitva is marad). Ha az élet nem akarattól függ¹⁶ (vagyis nem esztétista-eszközserű vagy avantgard-eszkatologikus horizontban gondolandó el: „hiába hasonlítjuk cipőhöz”, „Naponta háromszor megváltják a világot”), akkor valóban „másért örülünk neki”, akkor csak ígéret függvénye lehet. Ami jellemzően nem a halott animálására, hanem az élet megelevenítésére (Gottfried Benn-nel szólva „provokálására”) irányul, ám újfent nem a halott ellenében, ezzel nem ellentétben. Ezt az összefüggést József Attila ekkori versei a „tisztaság” motívumrendszerével és szemantikájával írják körül (itt is a zárlatban), amely Benjamin némileg később kidolgozott, fentebb idézett elgondolásainak értelmében inkább „megtisztításra” mint folyamatra utal, nem valamely előfeltételezett tisztaságra. Vagyis az „életnek megígért élet” a „megtisztítás” valamifajta performativitását jelenti. – A tulajdonnév megszólítása mint annak ellenjegyzése ezért nem jelölés, hanem annak felhívó effektusa, „apellatívvá válása”¹⁷ mint második élet, egyfajta túlélés adása. Ez az apellatívvá válás előzi meg a tulajdonnév konvencionális értelemben vett arbitraritását és ez a keletkezés érintkezik a fiziológiai élet potencialitásával a versben. Az ellenjegyzés – a költői megszólítás – ezt az apellatívvá válást idézi meg és manifesztálja a nyelv testébe való beleíródásként.

A „József Attila” tulajdonnévnek történő hangkölcsonzés, illetve annak ellenjegyzése igazi invencióként értelmezhető (Derrida idevágó kriteriológiáját alapul véve): felbontja a név szemiotikájának alapjául szolgáló szerződést, ugyanakkor nyilvános mozzanattal rendelkezik (az „ünneplő ruhák” motívuma erre utal).¹⁸ A tulajdonnév alapvetően konstatív és performatív távlatban jelenik meg,¹⁹ amelyek nem választhatók külön, a név így hibrid jellegű: a lírai én diskurzusa a megszólításban, a „hidd el” mozzanatában fedezi fel az öröklést, az élő eleveenségét. Ez a nyelv kezdettől fogva metanyelv,²⁰ amelyhez viszont nem adódik előzetes nyelv, mert a fiziológia „nyelve” mint a másik nyelve megy elébe – utólagosan. Az invenció a jövő érkezéseként nyilvánul meg,²¹ a versbeli ígéretszerűség ezt a (nem egyszerűen kronológiai értelmű) jövőbeliséget manifesztálja, az aláírás ígéreteként. Ebben az ellenjegyzésben a név szétszóródik a szövegben mint a másik nyelvében, az ellenjegyzés „szuicidális” vonásának értelmében,²² egyfajta túlélésbe vezetve. Ennek a túlélésnek az indexe az „állattá-válás” is („én a pacsirták hajnali énekében heverészek”). A tulajdonnév nem-identikus ellenjegyzése ezáltal azon „második igen” indexe lehet, amely az első igenre –

¹⁶ Derrida: *H. C. oder das Leben, das heißt...* 24.

¹⁷ Derrida: *H. C. oder das Leben, das heißt...* 129.

¹⁸ *A bőr alatt halovány árnyék* egyenesen a megszólítás aktusát kapcsolja össze a szívbeli (!) „kivasalt ruha” képzetével: „szívemben kivasalt ruhát hordok amikor megszólítottak”

¹⁹ Jacques Derrida: *Psyche. Erfindung des Anderen*. Fordította Markus Sedlaczek, In: *Uó: Erfindungen des Anderen I*. Wien, Passagen Verlag, 2012. 29-30.

²⁰ Jacques Derrida: *Psyche. Erfindung des Anderen*. 30.

²¹ Jacques Derrida: *Psyche. Erfindung des Anderen*. 51.

²² Ld. Jacques Derrida: *Countersignature. Paragraph*, Vol. 27. No. 2 (2004). 39–40.

az élő elevegenségének igenlésére – utal, azt ismétli – mint ígéretet.²³ Ezzel már „provokálva” (Benn) is az első „igen”-t, ismételhetőségbe fordítva át, külsőlegességet feltételezve (pl. az „ünneplő ruhák” értelmében).

Ezt a külsőlegességet, a kívülről megjegyzést mint a „szív” megtanulását (a szív általi megtanulást) írják körül a vers utolsó sorai, többszörösen visszaulva a nyitányra. A „szívünk” a „nagyon szeretlek” mozzanatát nevesíti, ezt az „Igazi lelkünk” fejt tovább, hogy végül további síkon is összekapcsolódjanak, az „elültetjük” és az „örizzük meg” szinonímiájában, ami a „szív” és az „Igazi lelkünk” kívülről megtanulását, diktátumszerűségét implikálja. A „szívünk alá” ugyanakkor visszaul az „áldott állapot” képzetére (az anyák „a szívük alatt hordják a gyerekeiket” klisé evokációjával), vagyis a kívülről megjegyzés az élőbe történő beírást, ennek potencialitását jelenti (nem egyszerűen organikus-biológiai jelenséget). Végül az „áldott” transzcendens értelme összekapcsolódik az „ünnepek” szemantikájával, felerősítve a nyilvános-ritualizált-személytelenítő jelentéselemet,²⁴ vagyis a líraiság „epideiktikus” dimenzióját.²⁵ Ezzel természetesen újra előtérbe hozva az ismételhetőség mozzanatát, az életnek megígért élet eseményszerűségét mint a közösségteremtés ígéretét.

A vers fő metapoétikai jelzése kétségkívül a következő sor: „A gyémántból jó, meleg dalok nőnek, ha elültetjük a szívünk alá.” A „szív” instanciája megadja a „nagyon szeretlek” indexét (szeretni a szívvel szoktak), a „gyémánt” elültetése pedig ismét az élettelen materialitás és az élő kiazmusát fogalmazza újra, ráadásul implicit módon ismét megidézve „a világra hozott” képzetét. A „dal” képzeete tehát egyszerre származik az élettelen anyag és az organikus elevegenség kereszteződéséből, ugyanakkor processzuális létmóddal bír („nőnek”). A „gyémánt” elültetése „a szívünk alá” beírást, kívülről megjegyzést konnotál, ebből „nőnek” a „jó, meleg dalok”, ám vélhetőleg a „szív” által megidézett „nagyon szeretlek” implikációjával, a „hidd el” megszólító-hitelesítő mozzanatával. Vagyis a megjegyzett diktátuma csak az aposztrophé végbevitelében válhat invencióvá, és éppen a név újrafeltalálásává.²⁶ Azonban nem az aposztrophé identikus végrehajtásáról van szó, hanem a megszólítás megszólítottságáról, irányának megfordulásáról, ahol a megszólító maga is megszólítottként nyeri el a maga nyelvi jelenlétét, nem egyszerűen a megszólítás (látszólag szuverén vagy autonóm) aktusa felől. Ennyiben nem intencionális, illetve tropológiai

²³ *Vielzahl Ja*. In: Derrida: *Psyche...* 183-184.

²⁴ Ez a vonás szintén visszatér *A bőr alatt halovány árnyék* zárlatában, a sakkjáték motívumában.

²⁵ Jonathan Culler használja ezt a retorikaelméleti kifejezést a líra nem-fiktív nyelvi-retorikai dimenziójának megvilágítására, vö. *Theory of the Lyric*. Cambridge, 2015. 115–116.

²⁶ Ebben a metapoétikai verssorban a „József Attila” tulajdonnév főleg magánhangzói figyelhetők meg: „**j**ó, **m**eleg dalok nőnek, ha elültetjük **a** szívünk **alá**”.

animáció történik (a vers ezen nyelvfelfogás látenszen instrumentális jellegére figyelmeztet),²⁷ hanem inkább a megszólítás mint beszéd fiziológiai eredete vagy környezete körvonalazódik. Ezen belül pedig a „hidd el” mozzanata, a „*ha* elültetjük” ugyancsak hitelt implikáló kitétele érdekes itt, amennyiben ezen hit(el) lehetőségfeltétele nem annyira kognitív, mint inkább szomatikus jellegűnek mutatkozik, legalábbis az exoszomatikus tulajdonnév és az endoszomatikus látenciák kereszteződésében.

Összefoglalva: a tulajdonnév autorizációja az aláírás mint ellenjegyzés funkciója lesz, ezt az ellenjegyzést viszont csak a másik(ok) nyelve hajthatja végre, ami fölött a lírai alanynak nincsen hatalma, csak hívhatja, illetve ígérheti azt. Ezért a tulajdonnév diszperziója, szétíródása a versben a megszólítottak határozatlan többes számával, megtöbbszöröződésével korrelál. Maga az anagrammatikusság kettős horizontba kerül: egyszerre vonatkozik valamiféle potencialításra a keletkezés fiziológiai síkján,²⁸ illetve a nyelvi síkon a grammatika meghatározatlan deiktikájának plaszticitására, továbbá a név szétszóródására mint maradékra vagy morajra, egyfajta sebre (pl. az állattá-válásra).²⁹ Vagyis az anagrammatikus dimenzió (határainak megállapíthatatlansága) megelőzi a megnevezést, ugyanakkor követi is azt, mint a név, az ellenjegyzés szétíródásának effektusa. Ezért jellemző a versben a kétféle idősíkc: a születés előtti idő vagy magának a születésnek az eseménye, és az ígértszerűség ideje, a jövő érkezése.

A vers lényegében ellenversként is felfogható Kassákkal szemben, ahol József Attila egyrészt megmutatja, hogy magasabb szinten műveli az avantgárd poétikát, másrészt a politikai cselekvés alapvetőbb feltételezettségét igyekszik kijelölni. A verset átszövik a Kassák-allúziók a számozott versekből: „de ki ismer minket egyedül inni a fényből barátok közeli melegsége / utazások önmagunkban“ „a terhes asszonyok mind egyidőben vannak velünk te azt mondod az idővel vagyunk / áldottak összekevert órák keringenek fölöttünk és lassan kimaradunk a partok közül“ (40. számozott költemény); „az emberek speciális vonatokon utaznak önmagukban“ (25. számozott költemény). Látható, hogy József Attila a másik és „önmagunk“ viszonyát kölcsönössé alakítja, ám az ígéret performativitásának dimenziójában, míg Kassáknál mindez felszólító modalitásban jelentkezett: „*aztán állítsuk be a szemaforokat / s induljunk el a testvérek felé akik nyugodtan alszanak / az elsüllyedt*

²⁷ „Az életet hiába hasonlítjuk cipőhöz vagy vegytisztító intézethez, mégiscsak másért örülünk neki”

²⁸ „[A] szöveg [...] – megszólalás előtti állapotba való – visszahúzódása a dadaista gesztust idézi.” Bartal: „és még mindig kérdezem: *Hol vagy?*” 284.

²⁹ Az „állattá válás” (devenir animal) kategóriája Deleuze-nél éppen a grammatikai determináció felfüggesztését jelenti, magának a „keletkezés”-nek a történést, úgy is, mint a pre- vagy transzperszonális viszonylatokét. Vö. Gilles Deleuze: *Tausend Plateaus. Kapitalismus und Schizophrenie*. Fordította Gabriele Ricke és Ronald Voullié. Berlin, Merve, 1992. 377. „A fiatal lány vagy a gyermek nem lesznek/válnak valamivé, hanem maga a keletkezés: gyermek vagy fiatal lány.”

szigeten“ (uo.).³⁰ A kassáki „le vagyunk kötve önmagunkhoz“ azt jelentette, hogy „nincs aki megváltson bennünket“ (36. számozott költemény), ezzel szemben József Attila verse a „megváltás“ elvontságára figyelmeztet és az „önmagunk“, az ipszeitásnak a másik nyelve általi feltételezettségére. Különösen érdekes itt a „megváltani” másik jelentésének („megvásárol”) aktiválása a „jegyet szerezni” kifejezésben, ebben az implicit szinonímiában a metaforika metonimizálása, betű szerintivé alakítása történik (párhuzamosan a név materializációjával). Ezáltal a „megváltás” esetlegessége hangsúlyozódik, amiként a „jegy” elhasználása (az „Önmagunkhoz” vezető út során), majd eldobása a tulajdonnév transzgresszióját, szétírását jelenítheti meg ikonikus módon (a tulajdonnév és a „jegy” egymás megfelelői). Végül a vers infratextusa lehetnek a következő kassáki sorok: „amiről beszélek az a valóság egyszínűsége a szívben / akárha mondom NEM akárha mondom IGEN a dolgok / rendületlenül újjászületnek benne” (49. számozott költemény, *Tisztaság könyve*). A kassáki bizonyosság József Attilánál ígéretté változik, a másik nyelvét hívó és annak ugyanakkor kitett invokációvá, míg a „bizonyos” nem-referenciális evidenciája éppen erre a kölcsönösségre vonatkozik. Az „újjászületés” egyrészt csak megígért lehet, másrészt az ígéret a másik ellenjegyzés(ének) függvénye. A „szív” pedig nem előfeltételezett keretként funkcionál, hanem mintegy az inskripció vagy diktátum fiziológiai médiumaként: a „gyémánt” *fénye* világít potenciális módon a „szív”-ben,³¹ beíródva abba, mintegy egyszerre belülről és kívülről érkező röntgensugárként működve.

Az aláírás eme poétikája továbbfolytatódik József Attila költészetében, pl. a *Téli éjszaka* zárlatában: „Mint birtokát / A tulajdonosa.” Itt a lírai én nem annyira birtokosként, mint inkább a „téli éjszaka” ellenjegyzőjeként figurál (ebben az ellenjegyzésben létezve, ezért „Mint birtokát” és nem valamely rendelkezés értelmében, hiszen az ilyen birtokba előbb-utóbb „háziúr települ”...). Az *Eszmélet* 10. sorjázza a „ja” hangsort (belső rímmel is megtámogatva) és pontosan abban a kontextusban, amelyben jelen értelmezés mozgott:

Az meglett ember, akinek
szívében nincs se anyja, apja,
ki tudja, hogy az életet
halálra ráadásul kapja
s mint talált tárgyat visszaadja

³⁰ Kassák ezt később, az 1931-es *35 vers* című kötetében már narratív motívumként inszcenirozza: „nem ismertük születésed óráját nem jártunk az úton ami hozzád vezethetett volna / s egy napon mikor te elindultál önmagad felé összetalálkoztál mivelünk” (75. számozott költemény)

³¹ Kassáknál a gyémánt többször a fényével asszociálódik a számozott költeményekben, pl.: „látjuk a csillagok gyémánt-vándorlásait” (31. számozott költemény).

bármikor – ezért őrzi meg,
 ki nem istene és nem papja,
 se magának, sem senkinek.

A „halálra ráadásul” kapott „élet” az az élet, mely nem áll ellentétben a halállal, inkább megígért, ellenjegyzett élet – a „visszaadás” itt az az ellenjegyzés vagy affirmálás (egyfajta második „igen”), amely az 1924-es versben mint ígéret jelenetездött („Igazi lelkünket [...] gondosan *őrizzük meg, hogy tiszta legyen majd az ünnepekre.*”). A „szív” is felbukkan, és a harmadik sortól artikulált „tudás” ezen szív tudása is lehet, vagyis nem pusztán kognitív-reflexív mozzanat, de a kívüliség (a „talált tárgy”) függvénye, az életnek („a talált tárgy”-nak) megígért második élet (a „visszaadás”) indexe. Ezt a „szív”-et a „talált tárgy” diktátuma, illetve a „visszaadja” ígérete élteti, dobogtatja, nem valamely elsődleges organicitás.

Összességében megállapítható, hogy ebben a poétikai praxisban a név megkettőződése az aláírás révén a név(adás) konvencióját bontja fel, egyfajta utólagosság dimenziójában, ugyanakkor nem egyszerűen túlhaladva ezen a konvención (afféle szuverén invencióként), hanem inkább visszakerülve elé, azon előzetességre vonatkozva vagy azt evokálva, amely megelőzi a névadás szuverenitását és inkább a nyelv létesítőerejére (úgy is, mint a biosszal való kapcsolatára) történő egyfajta ráhallgatás, ellenjegyzés módján nyilvánul meg. Az ellenjegyzés ekképp egyszerre hat a tulajdonnév (konvenciója) előtt és után, ezzel a tulajdonnév tulajdonképpeni jelentését, sőt magát a nevet írva szét.